

Т. В. Данченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
перший заступник директора Інституту міжнародних відносин,
Київський міжнародний університет

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА І РОЗМІРУ ЗАСТАВИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам застосування застави в кримінальному процесі України, конкретизації поняття «матеріальні цінності», встановленню вичерпного переліку речей та майна, що можуть бути предметом застави.

Ключові слова: застава, запобіжний захід, предмет та розмір застави, матеріальні цінності.

Нині в Україні питання застосування застави в Кримінальному процесі України висвітлювались у працях таких авторів, як М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко, Ю.В. Донченко, З.Д.Смітєнко, П.П.Пилипчук. Порівняльний аналіз застосування застави за законодавством України, Російської Федерації, Німеччини та інших європейських держав вказує на те, що вона є одним із гуманних і ефективних запобіжних заходів при провадженні кримінальних справ.

За даними діяльності правозастосовчих органів застава застосовується вкрай рідко. Однією з причин є нерозробленість концептуальних положень реалізації цього запобіжного заходу в умовах здійснення судово-правової реформи, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета роботи полягає в комплексному теоретичному дослідженні застави в системі запобіжних заходів, а також з'ясуванні та усуненні недоліків практики застосування цього кримінально-процесуального засобу примусу на основі вивчення чинного законодавства, літературних джерел, матеріалів слідчої і судової практики, міжнародного досвіду.

Відповідно до вимог статті 154-1 КПК України при застосуванні застави підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами на депозит органу досудового розслідування або суду вносяться гроші чи передаються їм інші матеріальні цінності.

Законом України «Про заставу» передбачені такі її види:

- застава із залишенням майна у володінні заставодавця;
- застава з передачею заставленого рухомого майна заставодавцем у володіння заставодержателя (заклад);
- застава товарів в обороті або у переробці;
- застава шляхом передачі товаророзпорядчого документа кредиторів;
- застава цінних паперів шляхом передачі їх заставодержателю або на депозит нотаріальної контори чи банку;
- застава майнових прав (ст. ст. 4, 5, 9, 30, 40, 44, 49, 53 та інші норми згаданого Закону).

Якщо порівняти предмет застави для забезпечення виконання зобов'язань у цивільному праві із заставою як видом запобіжних заходів у праві кримінально-процесуальному, то коло предметів, які можуть бути внесені як застава в кримінальному процесі, є значно вужчим. Такий висновок, випливає зі змісту статті 154-1 КПК України, якою передбачено, що застава полягає лише у внесенні грошей чи передачі інших матеріальних цінностей.

Матеріальні цінності в цивільному і фінансовому праві – це майно, цінні папери, і гроші у вітчизняній та іноземній валюті.

А. Д. Буряков запропонував під цінностями розуміти не вилучене з цивільного обігу майно (в тому числі цінні папери) [1].

П. І. Люблінський зазначав: «матеріальними цінностями може бути будь-яке майно в тому числі і будинки» [4].

З'ясовуючи питання щодо поняття «матеріальні цінності», слід звернутись до цивілістичної літератури. Відомо, що юридичні і фізичні особи вступають у цивільно-правові відносини для задоволення своїх потреб та інтересів. Об'єктами цивільних прав є все те, з приводу чого складаються цивільні правовідносини і на що спрямовані суб'єктивні цивільні обов'язки.

Об'єкти цивільних прав за правовим режимом та цільовим призначенням поділяються на такі види:

- речі, включаючи гроші, валютні цінності та цінні папери;

- інше майно, серед них і майнові права, дії (роботи) та послуги, результати духовної та інтелектуальної діяльності, службова та комерційна таємниця;

- особисті немайнові блага;

- інші матеріальні і нематеріальні блага.

Найпоширенішими об'єктами цивільних прав є речі. Під річчю розуміють усе те, за допомогою чого можна задовольнити ту чи іншу потребу і з приводу чого виникають цивільні правовідносини. Це предмети матеріального світу у своєму природному стані або предмети, створені в результаті людської діяльності [7].

Крім поняття речей, у цивільному праві застосовується також і поняття майна. Термін «майно» застосовується неоднозначно. Під цим терміном розуміють сукупність прав, які належать конкретній особі, сукупність майнових прав і обов'язків, а також конкретні речі чи сукупність речей.

Саме про майно як конкретну річ чи сукупність речей ідеться в нормах, що визначають предмет цивільно-правових договорів купівлі-продажу, оренди, позики [7]. І саме вказане майно у вигляді речі чи сукупності речей може бути предметом застави в кримінальному процесі.

Цивільне право класифікує речі за різними підставами. Залежно від особливостей речі поділяють на такі види:

- рухомі та нерухомі;

- вилучені з цивільного обороту, обмежені в обороті або не вилучені з цивільного обороту;

- індивідуально-визначені і родові;

- споживчі та неспоживчі;

- подільні та неподільні;

- головні та приналежні;

- продукція, плоди та доходи;

- гроші;

- валютні цінності та цінні папери.

Визначення предмета застави повністю віднесено до компетенції особи чи органу, який вправі вирішувати питання про обрання цього заходу. Тому органам дізнання, слідства, прокурору, суду належить з'ясувати, чи є підозрюваний, обвинувачений, підсудний, заставодавець власником майна, чи воно належить юридичній особі – заставодавцю на праві повного господарського відання, чи не має перешкод для відчуження такого майна і яка його вартість.

Крім того, важливе значення має з'ясування наступних обставини:

- як можна забезпечити зберігання предмета застави;

- чи не виникнуть труднощі, зокрема і цивільно-правові спори при вирішенні питання про звернення майна на користь держави чи для виконання вироку в частині майнових стягнень;

- чи не заставлене воно вже раніше в цивільно-правових угодах. Пленум Верховного Суду України в п. 5 зазначеної постанови наголосив, що майно, яке визнається предметом застави, повинно мати такі характеристики, таку якість і такий правовий статус, щоб виконання судового рішення про позбавлення права власності на нього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи заставодавця не було поєднано з будь-якими труднощами [5].

Приймаючи конкретне майно як предмет застави, слід передбачити й ту обставину, що згідно зі статтею 60 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року майно, нажите подружжям під час подружнього життя, є спільною власністю подружжя. Отже, у разі пред'явлення заставодавцем документів про своє право власності на майно, наприклад, автомобіль, придбаний під час шлюбу, органам досудового слідства та суду необхідно з'ясувати, чи не є він спільною власністю подружжя і чи дає згоду дружина як співвласник на його передачу під заставу. Тобто, майно, що перебуває у спільній сумісній власності декількох осіб, може бути передано для застави всіма власниками або одним з них за згодою інших. Майно, що перебуває у спільній частковій власності, може бути самостійним предметом застави за умови, що воно виділене і передається в натурі або шляхом передачі правоустановчих документів.

На практиці можуть виникнути певні труднощі у випадку визначення як предмета застави житлового приміщення. Зрозуміло, що таким приміщенням може бути лише житло, що знаходиться у приватній власності заставодавця. При вирішенні цього питання слідчим органам та судам доцільно робити запит у бюро технічної інвентаризації щодо його вартості, особи власника, з'ясувати дані про осіб, які проживають у даному житловому приміщенні, встановити їхній правовий статус – чи ці особи є власниками, членами їх сімей, зокрема колишніми, чи наймачами, тимчасовими мешканцями тощо. Визначення правового статусу всіх осіб, які проживають у житловому приміщенні та осіб, які мають право користування ним, необхідно для більш правильного вирішення питання про те, чи

можна визнати це приміщення предметом застави.

Слід зазначити, що не можна приймати без дозволу органів опіки та піклування під заставу житло, право постійного користування яким мають неповнолітні діти, а також житло заставодавця, якщо члени його сім'ї заперечують проти цього. Якщо в приватному житловому приміщенні проживають інші особи, що є наймачами, і члени їх сімей, житло може бути прийняте як предмет застави за умови подання доказів щодо безперечного звільнення житла цими особами у випадку звернення майна на користь держави, наприклад, нотаріально оформленого попередження наймачів про розірвання договору найму [2].

Не може бути предметом застави майно, що долучене до справи в як речові докази, чи майно, на яке накладено арешт, зокрема, у зв'язку з можливим застосуванням додаткового покарання у вигляді конфіскації особисто належного засудженому майна, оскільки загроза його втрати не може достатньо гарантувати досягнення мети застосування такого запобіжного заходу [3].

Отже, у статті 154-1 КПК України слід деталізувати поняття «матеріальні цінності», встановити повний перелік речей і майна, що можуть бути предметом застави. При цьому слід зважити на реальну можливість внесення майна, простоту відчуження такого майна, можливість тривалого збереження майна, простоту оцінки вартості, незмінність вартості впродовж тривалого часу. Враховуючи складність внесення застави майном, яке не дає можливості збереження на депозиті суду, і тим самим ускладнює обрання застави, на нашу думку, до предметів застави слід віднести: гроші, як у національній, так і в іноземній валюті; державні цінні папери; вироби дорогоцінних металів; предмети мистецтва й антикваріату (збереження яких можливе на депозиті суду).

Законом передбачено, що застава може вноситися як особисто підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, так й іншими фізичними та юридичними особами. Отже, за суб'єктами права, що вносять заставу, можна визначити такі її види:

- застава фізичних осіб;
- застава юридичних осіб.

Зрозуміло, що не виключається можливість внесення застави в певних частках обвинуваченим спільно з іншою фізичною чи юридичною особою; декількома фізичними або юридичними особами; одночасно фізичною та юридичною особами у визначених частках.

Залежно від суб'єкта, який вносить заставу, можна виділити такі її види:

- особиста, якщо її вносять безпосередньо підозрюваний, обвинувачений, підсудний;
- неособиста, якщо таку вносять інші – фізичні чи юридичні особи;
- частково особиста (змішана) – якщо заставу вносять в певних частках обвинувачений, підсудний разом з іншими фізичними чи юридичними особами [2].

Проте, як свідчить судова практика, застава вноситься особисто підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, засудженим у поодиноких випадках. В основному заставу вносять родичі обвинувачених, підсудних, іноді – самі обвинувачені, їх адвокати. Очевидно, на це впливає не тільки та обставина, що у затриманих осіб обмежені матеріальні можливості, але й те, що згідно з ч. 7 ст. 154-1 КПК України застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень.

В історії розвитку запобіжних заходів майнового характеру по-різному підходили до вирішення проблеми звернення розміру застави на виконання вироку в частині майнових стягнень. Як уже зазначалося раніше, інститут майнового забезпечення явки обвинуваченого до суду започаткувався ще в Стародавньому Римі, де грошове забезпечення служило сплатою винагороди потерпілому [4]. У дореволюційній Росії сума залогу у випадку порушення умов запобіжного заходу зверталась на відшкодування суми позову підтвердженої достовірним доказами, а інше зверталось на користь казни для облагодження місць ув'язнення.

У Франції «Закон 1865 року» встановлював таку мету грошового забезпечення:

- 1) явка обвинуваченого до всіх судових дій і виконання вироку;
- 2) сплату:
 - а) витрат казни;
 - б) витрат цивільного позивача;
 - в) штраф, при цьому сума витрат визначалася суддею.

В Італії: «Застава забезпечує:

- 1) витрати цивільного позивача;
- 2) витрати на захист;
- 3) витрати казни;
- 4) цивільний позов;

5) штраф.

У Статуті кримінального судочинства сума застави не повинна бути менша винагороди, що стягує потерпілий, П. І. Люблінський вважав: «Маючи у вигляді застави частину майна, що належить обвинуваченому, держава у випадку його втечі звертає це майно на відшкодування цивільного позову на винагороду за судові витрати і на сплату штрафу. Ця додаткова мета грошового забезпечення впливає на розмір застави і таким чином викликає труднощі в її застосуванні». В. А. Михайлов стверджував: «Логічно вимагати, щоб по справах у злочинах, що завдали матеріальної шкоди, сума застави не може бути менше суми заявленого цивільного позову, підкріпленого достовірними доказами». Схожі судження висловлював З. Д. Єнікєєв: «Сума застави повинна бути не менше тієї суми, яка може бути пред'явлена за шкоду, завдану діями обвинуваченого».

Враховуючи вищевикладене, ми вважаємо у разі невиконання підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, засудженим покладених на нього обов'язків застава звертається на користь держави і повинна реалізовуватись у такій послідовності:

1) відшкодування в судовому порядку шкоди потерпілому, заподіяної злочинцем в порядку цивільного позову;

2) відшкодування судових витрат, передбачених КПК України (ст.ст. 91, 93-1), стягнутих при постановленні вироку.

У разі виконання підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, засудженим покладених на нього обов'язків застава може бути звернена на відшкодування шкоди потерпілому, за згодою заставодавців.

Розмір застави встановлюється з урахуванням обставин справи органом, який застосував запобіжний захід. Він не може бути меншим: щодо особи, обвинуваченої у вчиненні тяжкого, або особливо тяжкого злочину, - однієї тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян; щодо особи, обвинуваченої у вчиненні іншого тяжкого, або особливо тяжкого злочину чи раніше судимої особи, - п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян; щодо інших осіб - п'ятидесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

В даному випадку слід зазначити, що застава - не кримінально-правовий засіб, а лише один з видів запобіжних заходів, що застосовується до підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного вина яких у вчиненні злочинів, що їм інкримінуються ще повністю не доведена. Тому застава, як і інші запобіжні заходи обирається органом, у провадженні якого перебуває конкретна кримінальна справа, з метою забезпечення явки цих осіб за викликом органу розслідування і суду, виконанням ними вище вказаних обов'язків.

Отже, прямо передбачених підстав застосування застави та інших запобіжних заходів при провадженні в кримінальних правах по суті не має. Єдиною підставою всіх запобіжних заходів, у тому числі застави, є лише фактична потреба попередити втечу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та інших способів ухилення їх від слідства і суду. Як зазначено в статті 150 КПК України, при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу необхідно враховувати обставини, зазначені в статті 148 КПК України, а також тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється чи обвинувачується особа, вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші дані, що її характеризують. Але з цих узагальнених названих статей не зрозуміло, яке процесуально-правове значення мають перераховані обставини при обранні застави. Якщо перелік чи співвідношення обставин становить загальні так звані підстави для визначення органів дізнання, слідства й суду, то застосування перерахованих у статті 149 КПК України запобіжних заходів при провадженні в кожній кримінальній справі стає незрозумілим, зокрема, їхній зв'язок з частиною 2 статті 154-1 КПК України, де передбачені три грошові розміри застави в різних кількостях неоподаткованих мінімумів доходів громадян залежно від тяжкості скоєного злочину. Відповіді на це питання немає, як у теоретичних дослідженнях запобіжних заходів і їх ефективності, так і в постановках пленумів Верховного суду України щодо застосування запобіжних заходів, і у судовій практиці.

У цілому аналіз статті 154-1 КПК України вказує на те, що за своєю будовою вона структурно складна, а окремі її частини не чіткі і тому як регулятивні нормативні приписи не досить ясні й логічно не узгоджені, що породжує труднощі, у застосуванні застави при провадженні в кримінальних справах. Зокрема, у цій статті вказана лише можливість у вигляді застави передачі органам досудового розслідування або суду «інших матеріальних цінностей» особою, щодо якої застосовується цей запобіжний захід, та іншими фізичними і юридичними особами, але не визначено, що саме розуміється під матеріальними цінностями, порядок їх передачі, оформлення, зберігання та період чинності запобіжного заходу; у якому вираженні (письмово чи усно) заставодавець може

відмовитись від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав звернення застави в доход держави і що саме тут слід розуміти під підставами відмови від взятого зобов'язання. Не зрозуміло також як саме в цьому випадку заставадавець повинен забезпечувати явку підозрюваного, обвинуваченого, підсудного до органу розслідування чи суду для зміни йому запобіжного заходу на інший. Усі ці питання, на нашу думку, мають безпосереднє значення при застосуванні застави на всіх стадіях кримінального процесу. Вони потребують виваженого рішення, відповідних уточнень і роз'яснень процедурного характеру в чинній нормі КПК. Точність і послідовність процесуальної та іншої правозначущої термінології, яка застосовується в нормах закону, є обов'язковою умовою законотворчого процесу. Тому в даному випадку. З огляду на поставлені вище питання необхідно чітко розмежувати смислові значення, неоднозначних за змістом слів і словосполучень, які застосовуються і конкретизувати відповідно з дійсним понятійно визначеним змістом кожного з них. Цей висновок не є суб'єктивним. Він узгоджується з офіційними точками зору різних авторів з проблем мови процесуального законодавства і поняття термінології права, а також загальної методології законодавчої техніки. Наприклад, В. М. Савицький зазначав: « Недотриманість юридичних термінів безпосередньо відображається на наукових дослідженнях, породжуючи схоластичні спори. Проникає в середовище юристів, укорінюється в їхньому мисленні міцно й надовго, незважаючи на наступні уточнення окремих норм. Отже, проблема впорядкування, стандартизації термінів головна, хоча розуміється і не єдина в удосконаленні мови законодавчих актів» [6]. Щодо тлумачення термінів у праві А. Ф. Чердинцев наголошував: «Не можна надавати без достатніх підстав різним термінам одні і ті ж значення. Це правило впливає з припущення, що заставадавець логічно, послідовно використовує терміни і вирази. За кожним терміном криється свій властивий смисл. У будь-кому разі для одного й того ж акта повинна бути визначена єдина термінологія. Якщо в нормативному акті використані різні терміни, то звідси повинен випливати висновок про те, що заставадавець надає їм різного значення. Офіційне розуміння різних термінів може бути обґрунтоване тільки вагомими аргументами» [8].

Вищевикладені міркування достатньо узгоджуються з такими обов'язковими правилами методології законодавчої техніки: якщо терміни, що використовуються в правових нормативних актах мають декілька смислів, або смисл, який відхиляється від звичайного, у тексті потрібно вказати, який саме смисл надається терміну, щоб забезпечити правильне тлумачення нормативного акту.

Література

1. Буряков А. Д. Залог как мера пресечения в советском уголовном процессе // Вопросы борьбы с преступностью по советскому законодательству. – Иркутск, 1969. – 279 с.
2. Донченко Ю. В. Застава як запобіжний захід в кримінальному процесі України: автореф. дис... к-та. юр. наук: 12.00.09/ Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 19 с.
3. Каюков Р. Р. Уголовно-процессуальные средства обеспечения неотвратимости ответственности за преступления: автореф. дис... к-та юр. наук: 12.00.09 / Ижевский гос. ун-т. – Ижевск, 1994. – 23 с.
4. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе / П.И. Люблинский. – М., 1976. – С. 117.
5. Пилипчук П. П. Запобіжний захід у вигляді застави повинен застосовуватись більш ефективно / П.П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – №3 (13). – С. 9-11.
6. Савицький В. М. Язык процессуального закона / В.М. Савицький. – М.: Наука, – 1987. – 82 с.
7. Цивільне право України / за ред. О. В. Дзери та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 803 с.
8. Чердинцев А. Ф. Толкование советского права. – М.: Юрид.лит., 1979. –С. 41

The article is dedicated to the issues of bail use in the criminal procedure of Ukraine, of the concretization of such notion as “stocks of materials and capital equipment” and ascertainment of the complex list of things and property, which can be the object of bail. But it is necessary to pay attention to the real possibility of payment, alienation, duration of reservation, and the simplicity of property estimation.

Keywords: *bale, a preventive measure, subject and size of the bale, material values.*

Стаття посвячена проблемам применения залога в уголовном процессе Украины, конкретизации понятия «материальные ценности», установлением исчерпывающего перечня вещей и имущества, что могут быть предметом залога. При этом обращается внимание на реальную возможность внесения, отчуждения, длительность сохранения и простоту оценки имущества.

Ключевые слова: *залог, меры пресечения, предмет и размер залога, материальные ценности.*